

Thomas Hobbes. *Leviathan of de samenstelling, vorm en macht van een kerkelijke en wereldlijke staat*. Vertaling, annotaties & nawoord Wessel Krul. Boom

Als u op het vliegveld behalve uw broekriem ook nog uw schoenen uit moet doen, verbijt dan uw ergernis en denk aan Thomas Hobbes (1588-1679). Als u 's avonds de fuik wordt ingedreven en de politie staat grijnzend klaar met de blaaspijp - Hobbes. Als de deurwaarder aanbelt met een dwangbevel wegens achterstallige belastingpremie - wederom Hobbes. Maar ook als u moeite heeft met de slogan *De overheid is er voor u*, kan Hobbes uitkomst bieden. Want de kortste samenvatting van zijn politieke denken luidt: in ruil voor veiligheid levert de burger vrijheid in.

Veiligheid is de *raison d'être* van de staat en angst zijn motief. Als we niet zo bang waren voor vliegtuigkapingen en bomaanslagen of voor dronken weggebruikers, dan konden we beveiligers en politiemensen met een schoon geweten de middelvinger tonen. Vanwege die angst moeten we gehoorzamen en de belastingpremie voldoen waarmee hun salaris wordt betaald. Hebben we dan niets te vertellen? Natuurlijk wel, we leven in een democratie, en hoewel Hobbes' voorkeur uitging naar een eenmansbewind, kon volgens hem ook een 'vergadering' de soevereiniteit bekleden. Maar is die soeverein eenmaal geïnstalleerd en vaardigt hij wetten uit, dan rest slechts de plicht die te gehoorzamen. Reële invloed heeft de burger alleen in het stembokje.

Wie nu Hobbes' beroemdste boek *Leviathan* (1651) leest, en dankzij vertaler Wessel Krul kan dat weer in z'n geheel in het Nederlands, zal ontdekken dat veel ideeën van deze theoreticus van de autoritaire staat verrassend actueel zijn gebleven. Hobbes schreef in de 17e eeuw uiteraard niet over de toestand van de 21e eeuwse democratieën; over verkiezingen horen we hem niet en in de democratie als stelsel had hij geen fiducia. Maar, weten we sinds Rousseau (die zijn Hobbes goed had gelezen), democratieën kunnen ook autoritair zijn.

Hobbes' tijd was er een van godsdienstoorlogen en burgeroorlogen. Vooral die hebben het nodige bijgedragen aan het ontstaan van zijn politieke theorie. Niets boezemt zoveel angst in als de totale onveiligheid waarin een door religieus fanatisme geïnspireerde burgeroorlog een samenleving kan storten. Toch is Hobbes' politieke denken geen gelegenheidsfilosofie en zo is het ook beslist niet bedoeld. Zelf meende hij de eerste te zijn die het politieke denken wetenschappelijk benaderde, net zoals Galilei, Harvey en Descartes dat hadden gedaan met de beweging, de bloedsomloop en het heelal.

Hobbes ging strikt methodisch te werk, beginnend bij de mens (of bij het lichaam), die hij met een nuchter, wetenschappelijk oog bezag. Niet zoals hij zou moeten zijn, maar zoals hij volgens de nieuwste inzichten was: een machine in beweging. Wat hem kenmerkt, schrijft Hobbes, is 'een aanhoudende en rusteloze begeerte naar macht en nog meer macht, die pas eindigt in de dood'.

Uit zo'n formulering wordt meteen duidelijk waarom Hobbes zo populair en tegelijk zo omstreden heeft kunnen worden. Net als Machiavelli hanteert hij een stijl die zich in het geheugen kerft, terwijl wat er gezegd wordt bij idealistischer

geesten tot protesten leidt. Vaak heeft men hem afgeschilderd als een zwartgallige misantroop, maar dat doet hem geen recht. Hij ging af op het gedrag en concludeerde dat de mens van nature vooral voor zichzelf opkwam. In de 'natuurlijke toestand' die hij in *Leviathan* schetst, moest iedereen zelf voor zijn overleven zorgen.

Omdat Hobbes ervan uit ging dat iedereen ongeveer over gelijke kansen beschikte (de sterke had altijd de list te vreezen, de slimme de brute kracht), kon niemand ooit zeker zijn van zijn zaak. Vandaar de behoefte aan macht en steeds meer macht. Dat had dus niets te maken met aangeboren machtswellust of iets dergelijks. Maar een gezellige wereld vol medemenselijkheid kwam er ook niet uit voort. De natuurlijke toestand stond gelijk aan een 'oorlog van allen tegen allen', zonder enige beschaving, en daarin was het bestaan - daar hebben we weer zo'n onvergetelijke frase - 'eenzaam, armoedig, afstotelijk, beestachtig en kort'.

Of zo'n natuurlijke toestand ooit echt had bestaan, kon Hobbes niet schelen. Hij wilde duidelijk maken wat er gebeurt als de staatsmacht wegvalt, bijvoorbeeld in een burgeroorlog, en probeerde zo de redelijkheid van het staatsgezag te bewijzen. Realistisch als hij was, wist hij dat mensen niet altijd te vertrouwen waren en dus moest er iets worden bedacht dat hen betrouwbaar *maakte*. Van nature had iedereen recht 'op alles', aldus Hobbes, goed en kwaad waren uitsluitend gerelateerd aan het eigenbelang. Maar wie zijn eigenbelang goed begreep en zijn doodsangst serieus nam, realiseerde zich dat de natuurlijke toestand onleefbaar was. Hoe eraan te ontkomen, dat leerden hem de 'natuurwetten', die door het eigen verstand werden ingefluisterd. De natuurwet staat bij Hobbes dus *tegenover* het natuurrecht.

Om echte wetten ging het overigens niet. Het waren eerder morele 'stelregels', waarvan de kern steeds weer op hetzelfde neerkomt: wat gij niet wilt dat u geschiedt doe dat ook een ander niet. Om uit de ellendige natuurtoestand te geraken, is vrede noodzakelijk - Hobbes' eerste natuurwet. Maar vrede kan er pas komen als iedereen zijn natuurlijke recht op alles inlevert en overdraagt aan een externe instantie die er vervolgens op toeziet dat iedereen zich aan de afspraak houdt. Want 'overeenkomsten zonder het zwaard zijn niets dan woorden'. Dankzij deze collectieve overeenkomst, dit sociale contract, ontstaat de 'Leviathan', de 'kunstmatige mens' of de 'sterfelijke god' - andere woorden voor de *staat*, die met zijn geweldsmonopolie de zorg voor de veiligheid van zijn burgers op zich neemt en voortaan recht en onrecht bepaalt.

Het beeld heeft zowel iets angstaanjagends als iets majestueus, en zo was het ook bedoeld. Hobbes koos de naam van het zeemonster uit het Boek Job, maar op het titelblad zien we een reusachtige koning die uit kleine mensjes is opgebouwd. Met andere woorden: de staat, dat zijn wij allemaal samen. Dus als we ons aan de wet houden, gehoorzamen we in feite onszelf. Dat klinkt mooi, maar zijn we niet van de regen in de drup beland? Uit angst voor elkaar hebben de mensen zich uitgeleverd aan een oppermachtige soeverein, die zelf buiten het sociale contract blijft en dus naar eigen willekeur kan regeren.

Hoewel op aarde niets volmaakt is, valt het volgens Hobbes wel mee. Ons natuurlijke recht blijken we niet helemaal te zijn kwijtgeraakt: het recht op

zelfbescherming kan ook de soeverein niet afpakken. Daarnaast, meent Hobbes, heeft de soeverein er alle belang bij zijn onderdanen te geven wat ze van hun contract verlangen. Want die onderdanen mogen dan niet tegen hem in opstand komen - als hij hun veiligheid niet meer garandeert, vervalt het sociale contract vanzelf. En dan is er nog het 'zwijgen van de wet': waar wetten ontbreken, mag de burger zelf beslissen.

Wat Hobbes in de 17e eeuw nog niet kon voorzien, was de bemoeizucht van de huidige staat. Hij pleitte voor korte, duidelijke wetten, niet voor het juridische oerwoud van tegenwoordig. Dat de overheid zoveel wetten en regels heeft kunnen uitvaardigen en dus zoveel macht heeft kunnen verzamelen, bewijst hoe diep we elkaar wantrouwen. Elke explosie van geweld (9/11, de moorden op Fortuyn en Van Gogh, de 'kutmarokkanen') leidt automatisch tot de roep om meer bescherming van bovenaf. Hobbes herinnert eraan waar de werkelijke oorsprong van de staatsmacht ligt.

Maar hoe betrouwbaar is de staat? Het totalitarisme van de 20e eeuw laat niet veel ruimte voor illusies. Ook de documenten van WikiLeaks demonstreren dat de Leviathan allerm minst een bovenmenselijk wezen is; geen enkele kleinzieligheid blijkt hem vreemd. Dat maakt het raadzaam om, geheel tegen Hobbes' aanbevelingen in, toch een paar remmen in te bouwen op de ongelimiteerde staatsmacht. Het blijft een kwestie van balans, hachelijk en precair, want het gevaar van anarchie en burgeroorlog ligt altijd óók op de loer. En zonder macht laat dat gevaar zich onmogelijk afwenden. Als Hobbes iets overtuigend weet aan te tonen, dan is het wel dat.

Meestal leest men van *Leviathan* alleen de beide eerste 'boeken', waarin de bovenstaande politieke theorie wordt uiteengezet. Daarna volgen nog twee omvangrijke boeken over - vooral - de religie. Hobbes tracht te bewijzen dat ook de Bijbel het met hem eens is. Destijds was dit het meest omstreden deel van zijn magnum opus, vanwege de eigenzinnige bijbelinterpretatie (die vooruitloopt op Spinoza's historische bijbelkritiek) en vanwege de onorthodoxe opvatting van het christendom. In Engeland minder bezwaarlijk zullen de aanvallen op de Kerk van Rome ('Het Rijk van de Duisternis') zijn geweest, waarvan Hobbes de wereldlijke machtsclaims ontzenuwt. Binnen de staat heeft alleen de soeverein het voor het zeggen, ook in religieuze zaken.

Het christendom reduceerde Hobbes intussen tot niet veel meer dan het geloof in Jezus als de messias. En hij schreef de natuurwetten een 'goddelijke' oorsprong toe. Ook daarin zou je een rem op de willekeur van de soeverein kunnen zien, al ging Hobbes er vanuit dat God (wiens wegen verder geheel ondoorgrondelijk bleven) zich nauwelijks actief met de aardse dingen bemoeide. Het ging bovendien om wetten die worden ingefluisterd door de rede, dus ook onder atheïsten zouden ze van kracht zijn. In feite geldt dat voor Hobbes' hele politieke theorie. God en de religie waren er niet voor nodig, ze boden hooguit een steuntje in de rug. Maar in de vorm van een onverantwoordelijk religieus fanatisme konden ze de staat wel ernstig in gevaar brengen. Vandaar dat bij Hobbes het primaat altijd bij de politiek ligt.

Aan de andere kant stelde hij ook grenzen aan de greep van de staat op de godsdienst. Voor zover die zich uiterlijk manifesteerde, in erediensten en rituelen, viel hij geheel onder het staatsgezag, maar dat gold niet voor het geloof zelf. Daar moest de staat vanaf blijven. Iemand die heimelijk moslim was in een christelijke staat (het voorbeeld is van Hobbes) kon geloven wat hij wilde, zolang hij maar deed wat de overheid van hem verlangde - ook als dat een zondagse kerkgang inhield. Hobbes had geen behoefte aan martelaren; ten onrechte wekten die de suggestie dat de godsdienst een ander en hoger belang vertegenwoordigde dan vrede en veiligheid.

Mede aan dit soort ideeën heeft Hobbes zijn reputatie als atheïst te danken. In hoeverre hij zelf geloofde, is achteraf niet meer vast te stellen. Wel kun je in zijn tolerantie jegens het geloof een onverwacht *liberaal* trekje herkennen. Eigenlijk zegt Hobbes dat het geloof een privézaak is. Hierna lijkt het nog maar één stap naar de scheiding van kerk en staat - zij het niet in de 17e eeuw. Hobbes wilde dat zijn wetenschappelijke aanpak van de politiek navolging kreeg en dat kon destijds alleen door binnen zijn staatsleer ook de religie een politieke plaats te geven.

Aan de actualiteit van zijn denken doet het nauwelijks iets af, al behoren de theologische passages in *Leviathan* niet tot de meest opwindende. Maar dat laatste valt vooral op omdat de rest, in het bijzonder de hoofdstukken waarin Hobbes even laconiek als lucide de menselijke hartstochten fileert, zo aantrekkelijk en enerverend is geschreven.

(*NRC Handelsblad*, 10-12-2010)